

Nagy Szabasztian

Egy mítosz margójára

*„Háborús bűnösök” latin-amerikai emigrációja
a 2. világháború után*

Footnote to a Myth

Emigration of “War Criminals” to Latin America after World War II

Összefoglalás

2015–2016 folyamán alkalmam nyílt Latin-Amerikába látogatni, a Miniszterelnökség által meghirdetett Mikes Kelemen Program ösztöndíjasaként. Öt hónap alatt feldolgozhattam az ott található magyar szervezetek könyvtári-levéltári örökségét. Ez idő alatt a latin-amerikai magyar közösségek személyes meglátogatása megváltoztatta bennem azt a véleményt, amelyet az elmúlt évtizedek történetírása alakított ki róluk. Ez a rövid esszé segítséget nyújthat ahhoz, hogy ennek a negatívan megítélt közösségnek az életéről árnyaltabb képet kapjunk.

Summary

Between 2015 and 2016 I had a chance to visit Latin America with the scholarship of the Mikes Kelemen Programme that was announced by the Prime Minister’s Office of Hungary. I was given an opportunity to spend 5 months in Latin America and process the Hungarian library and archival heritage of Hungarian organizations found there. During my visit to the Hungarian communities living in Latin America, my opinion about them – which was shaped by the historiography of the last decades – changed. The aim of this brief essay is to contribute to the better understanding of this sadly and negatively valued community.

NAGY SZEBASZTIAN, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának koordinációs munkatársa (nagy.1010@hotmail.com).

Amikor 1944 decemberében – a kiűritéseket és kitelepítéseket szabályozó kormányrendelet értelmében – a magyar kormányhivatalok, különböző nagyvállalatokkal és üzemekkel egyetemben, Budapestet elhagyni kényszerültek, mintegy egymillió magyar menekült az utakon Nyugat irányába. Az egykori úri-keresztény középosztály reprezentánsai, köztisztviselők, diplomata, írók, jogászok, orvosok, tanárok, mérnökök, katonatisztek, csendőrök, arisztokraták és a magyar felső középosztály igen jelentős része tartott a visszavonuló német és magyar csapatokkal együtt Ausztria felé.¹

Mindeközben a szovjetek által megszállt országban létrejöttek az ún. népbíróságok az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-i 81/1945. M.E. rendelete alapján. A hatalomra kerülő politikai vezetés eltökélt szándéka sokkal inkább a bosszúállás volt, semmint a valódi háborús bűnösökkel szemben az igazság érvényre juttatása.² Napjainkban már közismert tény, hogy a népbíróságok tevékenységét sok esetben meglehetősen aggályos jogi és eljárási háttér, bizonyítási hiányosságok és példátlanul szigorú ítéletek tömkelege jellemezte, egyes társadalmi vagy politikai csoportok tagjait pedig potenciális háborús bűnösökként kezelték. Aki tehát bármi módon exponálta vagy csak exponálhatta magát 1945 előtt, gyakran csak pusztá pletykák miatt, menekülnie kellett.

A magyarországi háborús bűntetteket kimerítő cselekmények elkövetéséért felelős személyekre, vagy az azokat megelőző döntésekért felelősséget vállaló politikai és katonai felső vezetői személyi állományra már a 2. világháború utolsó hónapjaiban szisztematikusan vadászott, Himler Márton³ vezetésével, a nyugati szövetségesek főparancsnoksága által szervezett Office of Strategic Services magyar osztálya. A vélt vagy valós háborús bűnösöket a magyar kormány 483 fő letartóztatását és kiadatását kérő⁴ jegyzéke alapján gyűjtötték össze és adták át az ÁVO részére. A 390 összegyűjtött⁵ letartóztatott között nem csupán olyan, egyértelműen e kategóriába sorolható személy volt, mint Sztójay Döme, Baky László vagy Vajna Gábor, de olyanok is Péter Gábor elé kerültek, mint az ünnepelt primadonna, Fedák Sári,⁶ akit Ady Endre „a nagy mindennek remekbe foglalt kicsi másának” nevezett. Koholt vádak alapján hajtóvadászat indult – sok esetben csupán a vakszerencsének köszönhetően eredménytelenül – olyanok ellen, mint a zeneszerző és zongoraművész Dohnányi Ernő, a törvényszéki orvostan európai hírű professzora, dr. Orsós Ferenc, vagy olyan írók-művészek ellen, mint Nyíró József, Vaszary János és Muráti Lili.⁷

Az 59 429 vádlottból 26 997 főt ítélték el magyarországi népbíróságokon 1945. február 3. és 1951. április 1. között.⁸ Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy a nemzetiszocializmus bölcsőjében, a 2. világháború kirobbantásáért felelős Németországban a nürnbergi pert követően, 1946 októbere és 1949 áprilisa között, az amerikaiak megszállta zóna főparancsnoksága által kinevezett bíróságok elé 185 vádlott került, akik közül 142 vádlottat ítélték el.⁹ A szembetűnő aránytalanság példátlan megtorlásról tanúskodik.

A 2. világháborút követően a menekültek tekintélyes része néhány év után Latin-Amerikában telepedett le. Miért éppen Latin-Amerika? A közhiedelem szerint azért, mert a távoli országokban az ún. „háborús bűnösök” könnyen ki tudták vonni magukat a felelősségre vonás alól. Valójában arról van szó, hogy Európa romokban hevert,

és Damoklész kardjaként továbbra is a menekültek feje fölött lebegett egy további szovjet előretörés lehetősége. Az áhított tengerentúli országok közül az USA bevándorlási kvótája igen alacsony volt, Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália elsősorban szakmunkásokat keresett, és jórészt lakatlan területekre.¹⁰ Ezzel szemben Argentína, az ország gazdasági fejlesztése céljából, tervszerű népesítési szándékkal évi 50 000 európai bevándorlót engedélyezett, és szívesen látták az értelmiségieket is, mely teljesen megfelelt a magyar menekültek profiljának. Így került mintegy 14 000 magyar, az ún. „48-as emigráció” 1947 és 1951 között Argentínába.¹¹ Hasonlóan nagyvonalú módon Brazília is megnyitotta kapuit a bevándorlók előtt, és az országban 1938 óta érvényben lévő bevándorlási törvénytől eltérően – amely kimondta, hogy a bevándorlók 80%-ának földből élőknek kell lennie – nagy számban fogadtak be diplomás magyar szakembereket is. Ez magyarok ezreit vonzotta Latin-Amerika legnagyobb országába.¹² Venezuela szinte minden átvilágítás nélkül fogadta a menekülteket,¹³ de a latin-amerikai országok többsége igyekezett megragadni az alkalmat, hogy olyan minőségű szakembergárdát fogadhasson be, amely normál esetben aligha választaná otthonául a 20. század első felében – az intellektus számára – még közel sem vonzó régiót.

Mindezek ellenére sem tartották letelepedni kívánatos helynek Latin-Amerikát a szélsőjobboldal prominensei. A szélsőjobboldali, illetve nyilas emigráció logisztikai és sajtóközpontja 1945 után évtizedeken át Európa volt. Csoportosulásaik és vezetőinek tekintélyes része az öreg kontinensen maradt. A Hungarista Mozgalom emigrációs szórványainak vezetője, Henney Árpád vagy például Gömbös Ernő – Szálasi Ferenc szárnysegédje – Ausztriában élt. A szélsőjobboldal publicistái sok esetben – mint például Marschalkó Lajos, Fiala Ferenc, Alföldi Géza, Ráttkay R. Kálmán, Megyery Ella – Nyugat-Németországban folytatták életüket. E csoportosulások sajtótermékei és könyvei szinte kivétel nélkül Európában jelentek meg, így a Hungarista Mozgalom hivatalos lapjának számító Út és Cél, de olyan, a szélsőjobboldalon tekintélyesnek számító folyóiratok is, mint a *Hídverők* vagy a *Hídő – Hungarian Week*.¹⁴

Számba véve azokat, akik a háborúsbűnös-listákon szerepelve, a várható megtorlások elől Latin-Amerikába menekültek, mindenekelőtt a színművészekről érdemes megemlékeznünk. A film és a színház „fő bűnöseinek” világából Argentínában telepedett le – a leghíresebbek közül – Szelezky Zita, akinek fő bűne az volt, hogy a háború idején a szovjettel szembeni kiállást propagálva, többek között Petőfi *Fel a szent háborúra* című versét szavalta.¹⁵ Itt talált otthonra Páger Antal, aki a háború alatt a hírhedt *Órségváltás* című filmben kompromittálta magát,¹⁶ vagy Eszenyi Olga, aki minden bizonnyal a *Negyedtziglen* című, 1942-ben készült első magyar antibolsevista filmdráma főszerepének elvállalása miatt távozott Magyarországról. A romantikus komédiák sztárja, Szilassy (Szabó) László – akit a magyarországi sajtó hecckampánya egy hasonló nevű nyilas páncélosszázadossal azonosított – Brazíliában telepedett le.¹⁷ A volt magyar író-újságíró társadalomból Argentínában lelt új otthonra az *Egyedül Vagyunk* főszerkesztője, Oláh György, a *Pesti Ujság* kiadója és a Keresztény Nemzeti Szocialista Front pártjának megalapítója, Maróthy-Meizler Károly, illetve közvetlen munkatársa, Vörösváry István. Brazíliában telepedett le többek között a szélsőjobboldallal szimpatizáló Csűrös Zoltán író, lapszerkesztő,¹⁸ vagy Kutasi Kovács Lajos újságíró,

szerkesztő,¹⁹ de São Paulo városában fejezte be életét Bajcsy-Zsilinszky Endre öccse, Zsilinszky Gábor²⁰ is, aki a *Stádium Sajtóvállalat Rt.* vezérigazgatójaként olyan kötetek piacra kerüléséért felelt a 2. világháború alatt, mint például Bosnyák Zoltán *A magyar fajvédelem úttörői* vagy Henry Ford *A nemzetközi zsidó* című műve.²¹ 1972-es haláláig ugyanitt tengődött akvarellek festéséből az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum utolsó főigazgatója, Csánky Dénes, aki az 1944-ben lefoglalt zsidó műkincsek kormánybiztosaként betöltött pozíciója miatt volt kénytelen Európából menekülni.²²

Politikusok a legritkább esetben kerülhették el az üldöztetéseket, és vándorolhattak ki Latin-Amerikába. A kivételek közé tartozik dr. Vágó Pál,²³ a Nyilaskeresztes Párt országgyűlési képviselője, majd 1944 novemberétől közellátásügyi államtitkára, aki a 2. világháború után Buenos Airesben telepedett le. Érdekességképpen megemlíthetjük, hogy magyar papírokkal, „Aranyos Pál” álnéven került Argentínába Ante Pavelić, a horvát usztasamozgalom vezetője, az 1941 és 1945 közötti Független Horvát Állam vezére. Brazíliában már 1956 után – másfél évtizedes rabságból szabadulva – telepedett le Kunder Antal, a Sztójay-kormány kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere.²⁴ Többnyire azonban a kivégzetteknek, bebörtönzötteknek csak a rokonsága jutott el – a nyilvánvaló további bosszútól tartva – Latin-Amerikáig, így például Argentínában telepedett le Kolosváry-Borcsa Mihálynak, a Sztójay-kormány kormánybiztosának özvegye és lánya, Imrédy Béla m. kir. miniszterelnök özvegye és fia.

A fentebbiekből is láthatjuk, hogy egyéni, elszigetelt esetekkel találkozhatunk ugyan, amikor háborús bűnösöként számon tartott közszereplők megfordultak Latin-Amerikában, legtöbbjük tevékenysége ma már – amennyiben jogi szempontok alapján értékeljük munkásságukat – nem merítené ki a háborús büntett fogalmát. Erkölcsi szemszögből természetesen mindenkinek magának kell ítéletet hoznia felettük. Az 1944–1945 folyamán Nyugatra menekültek legnagyobb arányban származásuknál, neveltetésüknél, kultúrájuknál és sok esetben 1945 előtt betöltött pozíciójuknál fogva, világnézetileg alapvetően a konzervatív-nemzeti oldalhoz, esetenként a szélsőjobboldalhoz kötődtek, de magyarságtudatukon kívül mindenképpen összekötötte őket keresztény és antibolsevista világnézetük. Ez a 2. világháború utáni latin-amerikai emigrációra hatványozottan is igaz. Nagyon fontos határozottan aláhúzni az eddigi adatokból is világosan kiolvasható tény, hogy semmiféleképpen sem „náci” vagy „fasiszta” emigrációról beszélünk, és végképp le kell számolni ezzel a szocializmus idején keletkező, ám tudatlanságból fakadóan gyakran napjainkban is élő tévhitel. A 21. század remélhetőleg egyebek mellett ezt a mítoszt is felszámolhatja, oly sok ma még érthetetlenül élő legendával egyetemben.

JEGYZETEK

¹ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, 13. o.

² Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*. Doktori értekezés, Budapest, 2013, 15–16. o.

³ Himler Márton magyarországi zsidó származású amerikai vállalkozó, újságíró. A 2. világháború végén az O. S. S. magyar osztályának vezetője. Az 1. világháború előtt vándorolt ki az Egyesült Államokba. Közéleti szerepvállalásai – pl. a Tanácsköztársaság bukása utáni adománygyűjtésével az emigráns

- kommunisták számára – nagy vihart kavartak. Vezetésével gyűjtötték össze az amerikai megszállási övezetben lévő vélt vagy valós háborús bűnösöket, akiket az ÁVO vett át. Lásd Markó László: *Új Magyar Életrajzi Lexikon III.* Himler Márton szócikk, Magyar Könyvklub, Budapest, 2002.
- ⁴ Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói.* St. Marks Printing Corp., New York, 1958, 19–21. o.
- ⁵ Uo. 21. o.
- ⁶ Az ekkor már hetvenesztendős – világbékét veszélyeztető – Fedák Sári bűne mindössze annyi volt, hogy a bécsi Donauserer rádióadásában az utóvédharcok folytatása mellett állt ki. www.totszerdahelyikultura.hu
- ⁷ Nemes Éva: *A nagy táska titka.* Új Kalász, 2012/augusztus–szeptember.
- ⁸ Takács Péter: *Nehéz jogi esetek. Jogelmélet és jogászai érvelés.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 47. o.
- ⁹ Sipos Péter: *Tizenkét per Nürnbergben.* História, 1994/1.
- ¹⁰ Némethy Keserű Judit: „Szabadságom lett a börtönöm”. *Az argentinai magyar emigráció története 1948–1968.* Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2003, 30. o.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában.* Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004, 67. o.
- ¹³ Uo. 230. o.
- ¹⁴ A Hungarista Mozgalom havilapja – majd 1957-ben kétheti lapja – az *Út és Cél*, egészen 1958-as betiltásáig, változó kiadási helyen, Európában jelent meg, de Európában látott napvilágot az emigráns Hungarista Mozgalomtól ugyan független, de a szélsőjobboldalra nagy hatást gyakorló *Hídverők* és *Hídőfő* folyóirat is. Előbbi Alföldi Géza szerkesztésében 1948-ban Németországban, utóbbi Süli József által kiadva Londonban jelent meg (1948 és 1954 között Hungarian Week néven).
- ¹⁵ Szelezcky Zita – elfoglaltsággal igazán nem vádolható – ismerőse, Gobbi Hilda erről így nyilatkozott később: „Akkor engem is el kellene ítélni, mert én is játszottam a *Dr. Kovács István* című uszító filmben? Vagy ítéljük el mindazokat, akik velem együtt énekeltek és ütemesen tapsoltak Sztálinnak vagy Rákosinak? A színész, amikor játszik, a munkáját végzi. És a színész munkájával együtt jár a lelkesedés. Nem a színész az oka, hogy miért lelkesedhet! Őcsi, nemcsak most emeltem szót Szelezcky Zita mellett, hanem amikor ez még veszélyt jelentett, 1948-ban, mikor in contumaciam ítélték el állítólagos népelenes cselekményei ügyében. Röhej, hogy mi volt a fő vád ellene. Szavalta Petőfi versét: »Jön a muszka, jön a muszka, itt is van már valóban.«” www.szineszkonyvtar.hu/contents/p-z/szelezckyelet.htm
- ¹⁶ Páger Antal filmszerepeit végignézve egyaránt találunk szélsőjobboldali és szélsőbaloldali műveket. Páger színész volt, aki szerepeket játszott. Játszotta azt, amiben sikert, fantáziát vagy nem utolsósorban pénzt látott. A keresztény-nemzeti kurzus jegyében bevállalta többek között a *Dr. Kovács István* (1941), az *Órsérváltás* (1942) vagy *A harmincadik* (1942) című filmeket, de 1956-os hazatérése után ugyanezt megtette a kommunista alkotásokkal is, amire példa lehet a *Tegnap* (1959) vagy a *Merénylet* (1960). www.szineszkonyvtar.hu/contents/p-z/pagerfilm.htm
- ¹⁷ Ábel Péter: *Perújrafelvétele – per nélkül.* A Szilassy László-ügy. Lásd www.szilassylaszlo.com
- ¹⁸ Csűrös Zoltán szélsőjobboldali író, újságíró, 1927-ben jelent meg első önálló könyve, *A fejedelem elbujdosik c.* elbeszéléskötet. Publicistaként igazán aktívvá az emigrációban válik, ahol rendszeresen publikált a *Hídverők* és az *Új Magyarország* hasábjain. Saját lapja, a *Magyar Egység* Brazíliában jelent meg. www.opac.pim.hu
- ¹⁹ Kutasi Kovács Lajos újságíró, 1945 tavaszán Németországba menekült, majd Brazíliában telepedett le. Éveken át a *Délamerikai Magyar Hírlap* felelős szerkesztője és kiadója. Könyveinek tucatjai jelentek meg emigrációban töltött évtizedei alatt. www.opac.pim.hu
- ²⁰ Zsilinszky Gábor vegyészmérnök, tűzér főhadnagy, a Stádium Sajtóvállalat Rt., illetve a Nitrokémia Ipartelepek és a Péti Nitrogénművek Rt. vezérigazgatója, a Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöke és a Társadalmi Egyesületek Szövetségének társelnöke. 1944-ben Németországba, majd Brazíliába távozott.
- ²¹ Pogány György: *A Stádium Sajtóvállalat Rt. története és kiadványai (1921–1944).* Magyar Könyvszemle, 1986/1.

- ²² Csánky Dénes festőművész, múzeumigazgató, a lefoglalt zsidó műkincsek kormánybiztosa. Csánky Dezső történész fiaként a számléltrán gyorsan felfelé lépdelve, már 1912 és 1922 között a Fővárosi Múzeum igazgatóhelyettese volt. Később a Székesfővárosi Képtár, majd 1935 után az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum főigazgatója. 1944-ben betöltött szerepe miatt Németországba menekült, majd 1949-ben családjával Brazíliába költözött. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02613.htm>
- ²³ *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről*. Szerk.: Haeffler István, Budapest, 1940, 361–362. o.
- ²⁴ Kunder Antal 1919 júniusában részt vett a ludovikás ellenforradalmi felkelésben, a Gömbös-kormány idején a Külkereskedelmi Hivatal kormánybiztosa, az Imrédy-kormányban pedig már kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. 1944 márciusa és augusztusa között hasonló posztot tölt be a Sztójay-kormányban, amiért a háború után életfogytiglani kényszermunkára ítélte a népbíróság. Az 1956-os forradalom és szabadságharc után az akkor már Brazíliában élő családjához emigrált.